

NORLIT 2011

Conference on literature and politics

ROSKILDE, AUGUST 4.-6. 2011

ISBN: 978-87-7349-818-7

Papers published in relation to the NORLIT 2011 conference are made available under the CC license [by-nc-nd]. Find the terms of use at <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/2.5/dk/legalcode>.

Papers, som er offentliggjort i forbindelse med NORLIT 2011 konferencen stilles til rådighed under CC-licens[by-nc-nd]. Læs mere på <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/>, hvis du vil vide, hvordan du må gøre brug af de registrerede papers.

Accessible online: <http://ruconf.ruc.dk/index.php/norlit/norlit2011/schedConf/presentations>

Tænkningen af det udenfor

Subjektet og sproget

Michel Foucault har gennemtænkt konsekvenserne af den sproglige vending i det 20. århundredes filosofi i et større videnskabsteoretisk perspektiv. Den sproglige vending indebærer den grundpræmis, at sproget forstås som primært frem for som sekundært og afledt af noget andet. Sproget fremstår derfor ikke længere som et medium, hvori det menneskelige subjekt ytrer sig, men som det nye subjekt: en transcendental struktur, der virker igennem os, når vi taler, tænker og skriver. Begrebet diskurs (discurs/discourse) skal forstås således, at forskellige kulturers repræsentationer er blevet optaget i sproget og uden videre blevet iboende strukturer i dette. Foucault har ydet afgørende bidrag til at tydeliggøre disse diskurser, deres opkomst, deres mønstre og virke inden for vores daglige omgang i verden og med hinanden. Diskurserne taler så at sige igennem os. For at kommunikere må vi tage en diskurs i brug. Det er således en ufravigelig kendsgerning, at jeg gennem denne afhandling tager dele af den litteraturvidenskabelige diskurs om litteraturen i brug. I den daglige tale og tanke er det dog knap så tydeligt, hvilke diskurser der er på færde. Det er på alle måder berettiget at mistænkeliggøre det subjekt, som

hævder at tale for sig selv. Den bestræbelse finder man udbredt grad hos Ekelöf, der foretager han en tænkning *i* og en tænkning *med* verset, det poetiske sprog.

Disciplin og individualitet

Diskursen yder ifølge Foucault en formtvingende magt. Denne magt kalder han for disciplin uden at opfatte begrebet negativt. Set i relation til dets kulturdannende evne og effekt er magt som disciplin en nøgtern forudsætning for civilisation. Disciplinen udøves ikke kun fra samfundets magtinstanser, men er en form for ”politisk autonomi”, der arbejder sig helt ned i såvel fysiske, sociale som kulturelle detaljer og lag, som former det enkelte menneske. Vi opdrages gennem disciplinære øvelser, der ikke har udseende af eller virker som øvelser, men som blot indgår nok så naturligt og ofte ganske ubevidst i vores kulturelle vaner og sociale kodekser. Disciplin har to funktioner, der er indbyrdes kooperative. Udover disciplinens ensrettende funktion, der virker fællesdannende, udøver den en differentiering, et ”individuations-princip”, hvor individets særegenhed udvikles til nytte for den større helhed. Disciplineringen styres af overordnede kulturelle idéer, dvs. diskurserne, der gør mere end svært at være unik eller at stille sig uden for samfundet. Individualiteten i det

disciplinære samfund udgøres af den særegne kombination af dele, som individet i forvejen indeholder, og denne særegne kombination bibringer individet dets unikke position i et kontinuum, der bevæger sig fra de mindste dele i et samfund til den overordnede sammenhæng. Det unikke eksisterer således kun på en større sags præmisser. Ifølge dette individuationsprincip må subjektet naturligvis blive en konstruktion, da det ufravigeligt udgør et resultat af det disciplinære systems gennemtrængende magt. Det gælder både i kroppens adfærd, sprogets udtryk eller tankens mønstre. Det siger selv, at denne erkendelse må forekomme angstprovokerende på det individ, der aner, at han ikke er herre over sit eget jeg, men at der er flere og større instanser, der taler igennem jeg'et, som han slet ikke er i stand til at gennemskue. Den eneste form for frihed bliver derfor at finde uden for denne jeg-konstruktion, som det vestlige menneske generelt er underlagt eller selv repræsenterer eller inkarnerer, ifølge Foucault. Gunnar Ekelöf skriver i digtet "Tag och skriv":

"Hur sällan mänskan äger makt/ att avstå makt!
Att avstå jag och talan, avstå - / det enda som ger
makt."¹

---

¹ Gunnar Ekelöf: *Skrifter 1 Dikter 1927-1951* (red. Reidar Ekner), Stockholm: Bonniers 1991, s. 149.

Vi befinder os altså i en magtposition inden for et system, hvor vi udøver disciplin, og hvor disciplin udøves mod os. Men magten er illusorisk, hvis vi ikke selv udgør den kerne, hvorfra den udgår. Denne erkendelse peger i retning af diskursens og jegets grænseområde som det sted, hvor den egentlige autenticitet lader sig finde. Det er ved at afstå sit jeg og dets tale, at den eneste form for magt kan opnås, hævder digter-jeg'et. I næste strofe gentages digttitlen "Tag och skriv!". Den måde hvorpå vi kan yde modstand imod de udefrakommende magtsystemer, vi eksisterer i og taler indenfor, er ved at skrive. Litteraturen er et rum udenfor det sprog, der taler på vegne af noget andet, og som vi må være mistænkelige overfor, hvis vi i forvejen er mistænkelige overfor de systemer og det magtsprog, der er gældende i vores kultur.

Tanken om det udenfor

Foucaults sproginteresse kulminerer i en periode i 1960'erne, hvor han blandt andet udgiver essayet "La Pensée du Dehors" ("Tænkningen af det udenfor") i 1966. Her tilslutter han sig den herskende strukturalismes synspunkt om, at litterære tekster danner et nyt subjekt, et litterært subjekt, der er andet end dagligdagens eksistentielle subjekt. Det referentielle 'jeg', vi i daglig tale bruger, kan

ikke erstatte det litterære subjekt. Her skrives subjektet snarere end det selv skriver. "Det taler" ("Ca parole") snarere end "jeg taler" ("je parle"). I Jacques Lacans strukturelle psykoanalyse går "Ca parole" forud for "Je parle". Det ubevidste taler således igennem mennesket i sprog, hvori en orden og en tale kan synliggøres, der ikke er bevidst i subjektets selv. I litteraturanalysen bliver konsekvensen af dette omvendte syn på sproget udgangspunktet for strukturalismen, som den tager sig ud hos litteraturanalytikere som Roland Barthes og Julie Kristeva. Litteraturen skaber sin egen realitet, sin egen verden, et helt centralt forhold indenfor den moderne litteratur, hvor sproget ikke kan komme "bag om sig selv", men har frigjort sig fra det grundlag, det repræsenterer, og er derfor blevet transformativt ud i det uendelige. Men denne uafhængighed af andre diskurser bevirker også, at sproget bestandigt tvinges til at henvise til sig selv, ligesom det tvinges til at fordoble og multiplicere sig i én uendelighed af variationer og indvendige forbindelser. Litteraturen bliver en verden indeholdt i sin egen struktur. I "Tænkningen af det udenfor" illustrerer Foucault dette på elegant vis ved at analysere udsagnet 'jeg taler'. 'Jeg taler' kan omskrives til 'jeg siger, at jeg taler'. Udsagnet bekræfter sit eget udsagn, idet gentandsleddet i 'jeg taler' er lig sig selv. Udsagnet er sandt.

Problemet opstår idet udsagnet opstår og bekræftes af sig selv og udgør sin egen diskurs, uden passage til noget andet udenfor sig selv. Deraf litteraturens indvendighed, der medfører den kritik, at den blot bliver mere og mere fjern, kryptisk og fiktiv. Medmindre det tomrum, som litteraturen bevæger sig i, er frugtbart i en sådan forstand, at det virkelig er 'någonting annat', som Ekelöf skriver og insterer på. Litteraturen kan i sit eksil, fjernt fra repræsentationernes tyranni, synliggøre 'det udenfor', som Foucault benævner det, der hos Ekelöf svarer til mystikkens Intet:

Litteraturen er ikke sproget, som bringer sig nærmere sig selv indtil et glødende selvnærvær, den er derimod sproget, der fjerner sig så meget som muligt fra sig selv; og hvis det i denne bringer sig 'ud af sig selv' afslører sin egen væren, så åbenbarer denne pludselige klarhed et skridt til siden snarere end en tilbagetrækken, en spredning snarere end en tegnenes tilbagevenden til sig selv. Litteraturens 'subjekt' (det, som taler i den, og det, den taler om), bliver da ikke i så høj grad sproget i dets positivitet, som det bliver det tomrum, hvori det finder sit eget rum, når det udtaler sig i et nøgent 'jeg taler'.

Dette neutrale rum kendetegner i dag den vesterlandske fiktion (derfor er den ikke længere hverken mytologi eller retorik).²

Som Foucault opfatter det, spreder litteraturen sproget ud, og det er kun på overfladisk vis sandt, at litteraturen lider af interiorisering. Tomrummet omkring sproget, dvs. omkring vores bevidsthed for så vidt den er gjort af sprog, kan anes. Det kan skrives en vej ud af den dominerende bevidsthed, som vi ellers ikke kan sige os fri fra, når vi befinder os i det disciplinære (dvs. det kulturelle) rum. Litteraturens subjekt er frigjort fra den subjektivitet, der ifølge Foucaults individuationsprincip, er en kulturel konstruktion. Set på dén baggrund kan man se Ekelöfs oprør i og med skriften som led i en omfattende frigørelsesbestræbelse, der også indebærer en frigørelse fra jeg'et, samtidig med at han på paradoksal vis konstant lader et jeg komme til orde i langt hovedparten af sine digte.

---

² Michel Foucault: "Tænkningen af det udenfor", i *Foucaults masker* (red. Niels Brügger, Knut Ole Eliassen, Jens Erik Kristensen), Forlaget Modtryk 1985, s. 48.

Eftersom litteraturen ifølge den foucaultske optik befinder sig i randområdet af det sprog, der er genkendeligt, befinder vi os som følge deraf samtidig i den yderste udkant af subjektet. Og det er, ifølge Foucault, galskabens sted. Baggrunden for essayet "Tænkningen af det udenfor", jeg forholder mig til, er Foucaults stærke optagethed af galskabens historie.³ Motivationen til essayet er en spørgen efter en tænkning, der befinder sig i disse rando mråder, ganske tæt på subjektets og sprogets 'forsvindingspunkt'. Ingen gængse diskurser kan bruges:

Enhver diskurs, der ene og alene er reflektiv, risikerer nemlig at føre erfaringen af det udenfor tilbage til interioritetens dimension; refleksionen stræber ubetvivleligt efter atter at give denne tænkning bolig i bevidstheden og udfolde den i en beskrivelse af det levede, hvor det 'udenfor' ville være skitseret som en erfaring af kroppen, rummet, viljens grænser, den andens uudslettelige nærvær.⁴

Heraf kunne man forledes til, at tro, at der ville kunne fæstes lid til fiktionen, men den går bestemt heller ikke fri:

---

³ *Galskabens historie (Histoire de la Folie)* (1963) er et af Foucaults hovedværker. Et andet er *Ordene og tingene (Le Mots et les choses)* (1966).

⁴ M. Foucault: "Tænkningen af det udenfor", s. 50-51.

Fiktionens ordforråd indebærer den samme risiko: i billedernes tæthed, nogle gange i de mest neutrale og forhastede figurers blotte gennemsigthed, risikerer det at aflejre færdiglavede betydninger, som i skikkelse af et indbildt udenfor på ny spinder interioritetens gamle net.⁵

Selve *erfaringen* af det udenfor svarer altså til en intethedserfaring. Det vil med andre ord sige, en erfaring af det, der ligger *udenfor vores jeg og vores kultur*. Vi kan ikke tænke det, *derfor* må vi tænke det negativt. Ved at sige, hvad der ikke er, hvad der ikke er med i det perspektiv, vi anlægger, står dét tilbage, som det virkelig er. En velkendt negationstænkemåde og ofte anvendt argumentationspraksis, der imidlertid rummer sin egen klare begrænsning, eftersom man af dén vej aldrig eksplicit får peget på dét, der efterstræbes. Man undgår behændigt at pege på en værdi. Den indkredses blot, hvorved man opnår et nærvær med det fraværende og manglende, der heller ikke tillægges værdi. Hermed er baggrunden for negationsdysten og Ekelöfs via negative opridset. Så snart det refleksive sprog tages i brug til at beskrive intethedserfaringen, vendes det i retning af en indre bekræftelse, der står i modsætning til det tomrum, det forsøger at beskrive. Tænkningen af det udenfor skal ifølge Foucault derimod vendes imod tomrummet og hele tiden

---

⁵ Ibid.

Paper fra igangværende afhandling: *At tænke med Ekelöf. Paradoksets poetiske og filosofiske potentiale* af Neal Ashley Conrad Thing, Litteraturvidenskab, Lunds Uni.

anfægte sig selv. Der slås således til lyd for en temmelig paradoksal tankepraksis! I sit essay efterlyser Foucault imidlertid en tænkning, han ikke er i stand til at eksemplificere. Essayet bliver dermed på temmelig paradoksal vis selv et eksempel på den umulighed, det hævder at kunne forklare, idet det må skrives i forlængelse af diskursteorien om et emne, der ikke kan rummes i diskursteorien. En yderligere udforskning af intethedserfaringen må derfor igen vende sig mod poesiens domæne. Det er her, at negationspoesien bliver central, for den bryder billeder og meninger frem for at skabe dem.

Ekelöfs ”I Fonden”⁶ befinder sig et sted udenfor tid, sted, kultur og jeg. Man sporer fremdeles en tosidet intethedserfaring, der udspiller sig dels på det indholdsmæssige og dels på det sproglige/lingvistiske plan. Teksten reflekterer – og repræsenterer - dermed flere niveauer af Ekelöfs intethedstænkning. Den viser i poetisk praksis, at Ekelöf ikke blot er en tænkner, når det gælder Intet og intethedserfaringer; hans tekst insisterer samtidig implicit på, at læseren tager den for pålydende i forhold til sit eget sprog og den virkelighed, han eller hun lever i. ”I Fonden” er i eksemplarisk forstand i stand til at vise,

---

⁶ Fra *En Natt vid Horisonten*, 1962. Se artiklen ”Spiralen som poetisk princip”, i *ekelöf et*, nr. 41, s. 58-64, 2010, udgivet af Gunnar Ekelöf-Sällskapet, hvor jeg analyserer den spektakulære tidlige Ekelöf-tekst ”I Fonden”.

hvorledes litteratur kan endevende sproget imod det intet, der findes bagved virkeligheden, som 'det udenfor'. Det er dét, Foucault kalder litteraturens særlige funktion. Ekelöf gør dette via særlige abstraktionsteknikker; digteriske greb, som Ekelöf nytænker i sin særegne stil, sin poetiske via negativa. På den svenske poets via negativa findes noget ganske nyt, set i forhold til den franske modernistiske intethedstænkning, som Foucault skriver i forlængelse af, kort sagt, en tænkning i det poetiske sprog. Med Mallarmés digtning indtager poesien den styrtede metafysiks store tomrum. Tomrummet interioriseres i skriveprocessen. Den tomme transcendens kan derfor ikke tænkes uden sprogets mellemkomst og den digteriske forvandlingsproces. Således hos Ekelöf. Mallarmés sprogligt udførte slettelse af digtenes umiddelbare indhold kan sammenlignes med reduktionsbestræbelsen hos Ekelöf. Hans poesi rummer et potentiale, der, i og med poesiens løsrivelse fra repræsentations- og diskurssprogenes styring, kan læses som fuldgyldige svar på Foucaults higen efter en tænkning af det udenfor. I Ekelöfs "I Fonden" formår den skrivende at gribe ud efter det store intet og træde ud af det jeg, vi antageligt kender mindre til, end vi umiddelbart selv tror.

Paper fra igangværende afhandling: *At tænke med Ekelöf. Paradoksets poetiske og filosofiske potentiale* af Neal Ashley Conrad Thing, Litteraturvidenskab. Lunds Uni.

Paper fra igangværende afhandling: *At tænke med Ekelöf. Paradoksets poetiske og filosofiske potentiale* af Neal Ashley Conrad Thing, Litteraturvidenskab. Lunds Uni.

Paper fra igangværende afhandling: *At tænke med Ekelöf. Paradoksets poetiske og filosofiske potentiale* af Neal Ashley Conrad Thing, Litteraturvidenskab. Lunds Uni.